

JIŘÍ MAHEN

Lukáš Pink

lukas.pink@volny.cz

***Abstrakt:** Medailon, stručné zmapování Mahenovy knihovnické činnosti, zamyšlení nad tím zdali jméno a kulturní odkaz Jiřího Mahena je v živém povědomí obyvatel města Brna či nikoli.*

1. část - Medailon

Jiří Mahen, vlastním jménem Antonín Vančura, se narodil 12. prosince 1882 v Čáslavi v rodině evangelického pekaře. Shoda příjmení s Vladimírem Vančurou není náhodná, neboť slavný spisovatel byl jeho strýcem z otcovy strany. Mahen vystudoval gymnázium v Čáslavi a Mladé Boleslavi. Během svých gymnaziálních studií začal spolupracovat s novinami a časopisy. Jeho žurnalistická činnost se plně rozvinula až v Praze, kde studoval na filozofické fakultě Univerzity Karlovy češtinu a němčinu. V Praze se přidal ke skupině anarchistů a buřičů sdružených kolem časopisu Nový kult, který vydával S. K. Neumann. Po absolvování filozofické fakulty, byl krátce středoškolským profesorem v Hodoníně a Přerově, od roku 1910 žil v Brně, kde působil v Lidových novinách. Aniž by se vzdal práce redaktorské, stal se dramaturgem brněnského Národního divadla a postupně se zapojil do veřejného kulturního života. Výbušný pražský buřič s anarchistickými sklony se změnil v budovatele (ne však ve smyslu 50. let!) a iniciátora kulturně-politického života. V této době se Mahen začal hlouběji věnovat divadlu a uveřejnil mnoho úvah, esejů i praktických návodů týkajících se režie, dramaturgie či divadla obecně. Přednášel na konzervatoři, psal hry, sám i divadelní život organizoval. Jakmile však zjistil, že divadlo je v Brně "nastartováno" a žije, vrhl své úsilí do jiného oboru kultury - do knihovnictví.

Od roku 1921 až do konce svého života pracoval jako knihovník Městské knihovny. Dá se bez nadsázky říci, že stál u zrodu brněnské knihovny. Organizoval knihovnický život a psal systematické připomínky, brožury, ba i přímo návody "kterak knížky čísti". Mimo to se silně angažoval ve výtvarném umění (nikoliv jako malíř - spíše jako kritik a glosátor). Zabýval se rovněž sociologií a společenskými vědami a také charakterem českého národa. Stal se „všudypřítomným osvětovým motorem, ženoucím soukolí vzájemně propojených

koleček brněnské kultury vpřed“, jak napsal jeho přítel Bedřich Václavek. Na sklonku 30. let se začaly prohlubovat Mahenovy zdravotní problémy a ozvalo se jeho nemocné srdce. Trpěl depresemi a úzkostnými stavy. V tíživé atmosféře nacistické okupace podlehl sebevražednému touze a zastřelil se. Jiří Mahen je autorem rozsáhlého a žánrově pestrého díla. Jeho rané básnické práce jsou poznamenány tónem vlastním generaci přelomu 19. a 20. století: to je životním neklidem a citovou opravdovostí (sbírky *Plamínky*, *Duha*, *Tiché srdce*). *Balady* (1908). Po první světové válce psal Mahen poezii již pouze příležitostně: okouzlen pobyty v Jugoslávii (epická skladba *Scirocco*, 1923, a lyrická sbírka *Rozloučení s jihem*, 1934) nebo na Slovensku (*Požár Tater*, 1934, s přírodními i sociálními motivy). Základním rysem Mahenovy prózy je lyrismus. Zprvu se v jeho díle objevují impresionistické povídky o romantických snílících a společenských vyděděncích (*Podivíni*, 1907) nebo román *Kamarádi svobody* (1909), který čerpá z autorových zkušeností s anarchistických hnutím. Největší rozvinutí impresionistické metody lze najít v souboru *Díže* (1911), knize črt, povídek, nápadů a úvah. *Měsíc* (1920) je sbírka fantastických hříček, jež předznamenává poetismus. Do Brna je situován román *Nejlepší dobrodružství* (1929), jehož ústřední postava, profesor středního věku, prožívá životní krizi související s hledáním smyslu a cíle života. Inspirace přírodou se odráží v *Rybářské knížce* (1921) a v cestopisných fejetonech shrnutých do sbírky *Hercegovina* (1924).

Těžiště Mahenovy literární tvorby tkví v dramatice. První velký úspěch mu přinesla hra *Janošík* (1910), inspirovaná autorovou cestou na Slovensko a setkáním s tamní lidovou tradicí. Z historie vlastní rodiny, ze života pronásledovaných českých bratří čerpá Mahen látku pro drama *Mrtvé moře* (1918). Válka a poválečná situace daly podnět k hrám *Nebe, peklo, ráj...* (tragédie válečného invalidy, 1919), *Generace* (vývoj v nové republice, 1921) a *Dezertér* (příběh vojenského zběha, 1923). Dodnes živá je lyrická komedie *Ulička odvahy* (anekdotická hříčka o mladých lidech, 1917) a *Nasreddin čili Nedokonalá pomsta* (pohádková fantazie na motivy orientálních příběhů, premiéra 1928, knižně 1930). K současnosti se autor obrací komedií *Praha-Brno-Bratislava* (podvodný prodej losů, bankovní machinace, 1927) a komediálním diptychem *Rodina* (zachycuje měnící se postavení ženy, 1934): Za zmínku stojí též studentská hra *Chroust* (částečně autobiografická sonda do studentského života 1920). Vysoce je ceněn soubor poetistických filmových libret *Husa na provázku* (1925), který je výsledkem Mahenova sblížení s avantgardním divadlem (odtud pochází název současného

brněnského souboru Husa na provázku). Tyto scénáře se sice nestaly filmy, jak Mahen původně zamýšlel, ale za to byla většina z nich zpracovaná jevištně

2. Mahenův přínos knihovnické vědě

Když v říjnu 1920 knihovní rada na své první schůzi vypsala konkurz na místo knihovníka, Mahen se po delším rozhodování přihlásil. Přátelé ho podporovali v kladném rozhodování, rady mu poskytli i V. Vančura. 29. 11. 1920 byl Mahen vybrán jako knihovník pro Velké Brno. Vyskytly se i námitky, že jako umělec může být těžko spolehlivý v organizačním a administrativním řízení knihovnické práce. Mahen celou svou pozdější činností takové námitky vyvrátil. Přijal tři zásady svého praktického díla, kterých se po léta držel: odbornost, proměnu veřejné knihovny v živé kulturní středisko a promyšlené plánování. Po dvou letech přípravných prací v listopadu 1922 brněnská městská knihovna zahájila svou činnost. Měla tehdy 13.000 sv., 235 čtenářů a půjčovala čtyřikrát týdně po dvou hodinách. Mahenovy koncepční a organizační úkoly tehdy spočívaly v hledání místa veřejných knihoven mezi knihovnami všech typů, které tehdy v Brně působily. Zamýšlel se nad knihovnictvím velkého města, nad možností hospodárného rozmístění a využití knihovnických fondů, vadila mu nesmírná roztržitost a izolovanost knihoven. Kromě toho se zabýval i každodenní odbornou prací. Byl jedním z prvních průkopníků a propagátorů předmětového katalogu. Po pětileté existenci knihovny zorganizoval „revizi fondů“. Nebyla to revize v dnešním pojetí, ale jakási širší analýza v návaznosti na výpůjční protokol, kde se zkoumalo složení čtenářů a složení výpůjček. Měla to být výchozí platforma pro zlepšení činnosti knihovny.

Spisek Nutnosti a možnosti veřejných knihoven vnáší do naší knihovnické literatury nový prvek. Zdůrazňuje se zde nutnost plánování v knihovnictví, nejen ročního, ale i dlouhodobějšího. Ale Mahenova až naivní optimistická víra, že „každá krize se dá zjistit, propočítat a překonat“ nebyla naplněna. Velmi neobvyklou formu v knihovnických pracích představují satirické črty, často zredukované až na aforismy, které Mahen nazval knihovnickými pohádkami. Svérázným příspěvkem do české knihovnické literatury jsou verše s knihovnickou tematikou. Mahen do nich odlehčenou formou promítá řadu knihovnických problémů. Mahenova mnohostranná angažovanost se projevila i ve spolkové činnosti. Spolek československých knihovníků a jejich přátel byl ustaven 1. června 1920. Měl sdružovat knihovníky všech typů knihoven. Ale brzy se začaly projevovat prvky dualismu, proti sobě stáli knihovníci vědeckých a odborných knihoven na jedné straně a knihovníci veřejných

knihoven na druhé straně, což svým způsobem podpořil i zákon, který se týkal jen obecních knihoven. Z této situace vzniklo hnutí za vytvoření samostatného spolku pro veřejné knihovny. Spolek veřejných obecních knihovníků (SVOK) byl ustaven 16. 1. 1927 a do jeho čela se dostal Jiří Mahen. Na ustavující schůzi bylo zdůrazněno, že spolek není zakládán proti nikomu. To byla obrana proti výtkám, že spolek byl založen proti dr. Tobolkovi, jakožto předsedovi Spolku československých knihovníků. Takový byl výklad Bohuslava Koutníka. Josef Poch to vyjádřil ještě ostřeji, že „SVOK vznikl z moravského separatismu a z odboje proti Tobolkou“.

Prvním veřejným činem SVOKu byla anketa veřejných knihoven, jejíž konečná podoba, která vyšla i tiskem, se nazývala Knihovna jako instituce národní. V Cejpkově monografii o Mahenovi se v bibliografii objevuje Knihovna jako instituce národní jako Mahenova knihovnická práce. Mahenovo jméno se neobjevuje ani na titulním listě ani v tiráži, jen v pozici autora předmluvy. Mahen však byl iniciátorem a duší celé akce. Střetl se o uspořádání ankety ostře s Bohuslavem Koutníkem. Koutník považoval současnou dobu za nejméně vhodnou ke změně daného stavu, veřejnou kampaň za škodlivou. Radil takovou akci odložit o několik let, až se zlepší hospodářské poměry. Mahen mu odpověděl bojovně „my musíme mít určitou maršrutu a my ji mít budeme ... ani nás nenapadlo, abychom z nějakých taktických důvodů byli zticha“.

Celou šíři otázek veřejného knihovnictví podal Mahen na prvním sjezdu SVOKu ve Znojmě 28. srpna 1927, kde se sjezd konal jako součást Zemské jubilejní výstavy. Tam byla připravena atmosféra pro anketu. Anketa měla být apelem pro další vývoj veřejných knihoven. V anketě se vyjadřovali knihovníci, kteří chtěli stav knihovnictví změnit. Skrytí anonymitou formulovali odpovědi bezprostředně a otevřeně. Mahen si od ankety sliboval víc. Dnes anketa představuje významný historický dokument.

Druhé období Mahenovy knihovnické činnosti vymezuje Jiří Cejpek léty 1929-1939. Toto období se od prvního výrazně lišilo. Mahen zažil četná zklamání – hospodářská krize snižovala položky na kulturu, byl ohrožován hmotný základ veřejných knihoven, čítárny se stávaly útulky pro nezaměstnané; politické události zhatily také velkou Mahenovu snahu o lepší umístění brněnské knihovny. Mahen tehdy organizoval řadu praktických, ale i svérázných podniků: tištěné žádanky (vyšlo jich 111) byly seznamy novinek a čtenáři si podle nich vybírali literaturu; výstavka Boj za lepší ochranu knih předváděla knížky, které čtenáři poškodili a k tomu byly připojeny ostré Mahenovy poznámky; na plakátu Braňte knihu! Byly

Ladovy ilustrace doprovázeny Mahenovými verši. Mahen navrhoval provést velkou revizní akci ve veřejných knihovnách. Myšlenku revize přenesl do SVOKu, volal ke spolupráci nakladatele, politiky, učitele a další. Ale iniciativa ztroskotala, narazila na nepochopení, k připravované revizi nedošlo. Podobný osud měla snaha SVOKu pomoci zaostalejšímu knihovnictví na Slovensku. V lednu 1932 se sice sešel společný sjezd 60 českých a slovenských knihovníků, přijal závazky ke vzájemné spolupráci, ale celkové výsledky neodpovídaly námaze, kterou vedení SVOKu vynaložilo. A to především Mahen, který se o slovenské kulturní otázky živě zajímal. Mahen poznal beznadějnost roztržitého boje za lepší postavení knihoven a postavil se do čela slučovacích snah ve spolkovém životě. 16. června 1935 se konala v Masarykově lidovému ústavu ustavující schůze nového Ústředního spolku československých knihovníků. Mahen byl zvolen prvním místopředsedou. Přes svou pokročilou chorobu se ještě v roce 1936 zúčastnil XII. sjezdu čl. knihovníků ve Frenštátě a prvního knihovnického sněmování v Padolí u Vepřovic. Tzv. Druhé Padolí v r. 1938 však už ho velmi unavilo a cítil, že je to rozloučení s knihovnickými přáteli. Mahen, který byl celý život v dramatické akci, nemohl snést roli pouhého diváka a proto dobrovolně odešel.

3. Mahenův odkaz

Po dvacet devět let, které v našem městě prožil, byl Mahen středem jeho kulturního dění a poskytl mu velké množství podnětů. Jeho láska k Brnu byla podložena znalostmi minulosti i současné problematiky města, snahou najít v jeho tehdejší kulturní i stavební nedefinitivnosti vlastní tvář.

V Brně postupně bydlel na několika místech. Po svatbě v roce 1919 krátce na České 13, v podnájmu u knihkupce Novotného, pak deset let na Bednářské (dnešní Jugoslávské) ulici 18. V roce 1931 se přestěhoval se ženou do většího bytu Okresní nemocenské pojišťovny na Zahradníkově 6 a za další čtyři roky do rodinného domku se zahrádkou na Gomperzově (dnešní Mahenově) ulici 8. Tam žil Mahen spokojeně, v těsné blízkosti přírody, kterou miloval, až do doby kdy se ohlásilo psychické onemocnění, končící tragickým dnem na jaře roku 1939.

Brno na "svého" Mahena nezapomnělo. Jeho jméno dnes nese brněnská městská knihovna a jedna z budov Národního divadla. Součástí knihovny je od roku 1992 také Mahenův památník. V domě, kde Jiří Mahen žil, byl z podnětu zakotveného v poslední vůli jeho manželky paní Karly Mahenové zřízen památník a knihovna. Ve vilce na Mahenově ulici

č. 8 je zachována autentická Mahenova pracovna z 30. let doplněná malou výstavní expozicí. V přízemí je umístěna půjčovna a v rekonstruovaném podkroví vznikl útulný prostor pro setkávání příznivců literatury a umění. Mahenův památník od svého slavnostního otevření 11. prosince 1992 denně žije rušným životem a mnoho čtenářů již pravidelně spojuje svůj nedělní program s příjemným posezením v knihovně či na zahradě vilky. Za 10 let své existence památník získal zvuk mezi odborníky i laickou veřejností a jeho pořady Brňané pravidelně nachází v kulturních rubrikách.

Roku 1993 byla založena Společnost Jiřího Mahena, která si vytkla za cíl aktivní podporu kulturního života a rozvíjení mahenovských tradic na poli literárním, divadelním, knihovnickém i v péči o životní prostředí. Jejím předsedou je od počátku spisovatel Ludvík Kundera, místopředsedou a jedním z nejagilnějších členů byl vedoucí oddělení dějin literatury MZM PhDr. Jiří Hájek, Csc. K Mahenovu odkazu se hlásí též Moravský rybářský svaz. Také časopis MZK Duha byl pojmenován podle Mahenovy básnické sbírky. V rámci svého „mahenovského bádání,, jsem provedl vědomostní průzkum, který si kladl za cíl zjistit, je-li jméno Jiřího Mahena stále v živém povědomí obyvatel města Brna či nikoli. Výsledky tohoto šetření jsou spíše rozporuplné nežli vysloveně negativní. Valná většina respondentů sice žádného Antonína Vančuru neznala a pokládala Jiřího Mahena za „rodilého Brňana odkojeného štatlem, ale na druhou stranu na dotaz, kdo to byl J. M., odpovědělo více než devadesát procent oslovených správně, že spisovatel, divadelník nebo knihovník. Zůstává ovšem otázkou kolik z těch, kteří správně odpověděli, skutečně vědělo a kolik naopak jen logicky vydedukovalo, že muž po němž se jmenuje divadlo a knihovna, asi s největší pravděpodobností nebyl vynálezce či vojevůdce. Navíc přihlédneme-li k tomu, že šíře Mahenových zájmů a činností dosahovala vpravdě renesančních rozměrů, nemohl být výše uvedený dotaz zodpovězen špatně. Kromě svých spisovatelských, novinářských, knihovnických, pedagogických a kulturně-osvětových aktivit, jež vešli ve všeobecnou známost, Mahen také skládal písně, zkoušel malovat, vášnivě zahradničil, angažoval se v rybářském spolku, cestoval po ČR i do zahraničí atd. (výčet by mohl pokračovat téměř do nekonečna) Nenašel se snad obor, do kterého tento „jihomoravský Da Vinci“ by jen teoreticky nezasáhl. Takže i odpověď, že Mahen byl výtvarník, hudební skladatel či dokonce sportovec, bych musel uznat jako korektní. Jméno Jiřího Mahena z paměti města Brna nevytizelo a dále v ní žije; není to však život plnohodnotný nýbrž živoření.

Na závěr si dovolím malou kritiku. Kulturní instituce města Brna, které mají s Jiřím Mahenem nějakou spojitost, se snaží, aby jeho odkaz a jméno neupadly v zapomnění. Jedinou výjimkou je Mahenova činohra, která pro udržování mahenovské tradice nedělá nic. Poslední premiéra hry, pod kterou je Mahen podepsán coby autor, se uskutečnila v roce 1973, tj. před více než třiceti lety (jednalo se o Mrtvé moře, díky špatnému obsazení a diletantské režii inscenace propadla u diváků i u odborné kritiky a dočkala se jen několika málo repríz). Domnívám se, že Mahen by si ze strany této instituce zasloužil daleko více pozornosti a jeho hry by se na repertoáru měly objevovat mnohem častěji.

Použitá literatura:

Cejpek, Jiří. Jiří Mahen : jeho knihovnický odkaz. Praha : SPN, 1961.223 s.

Cejpek, Jiří. Jiří Mahen, vl. jménem Antonín Vančura (1882-1939). Bulletin SKIP, 2001, roč. 10, č. 1, s. 22-23.

Mahenová, Karla. Život s Jiřím Mahenem. Praha : Mladá fronta, 1978. 272 s.

Vlašín, Štěpán. Jiří Mahen : studie s ukázkami díla. Praha: Melantrich, 1972. 315 s.